

SYLVIA LISELING-NILSSON
Katolicki Uniwersytet Łoański

ZESZYTY
KALISKIEGO TOWARZYSTWA
PRZYJACIÓŁ NAUK NR 19
LITERATKI, SPOŁECZNICZKI,
REGIONALISTKI
KALISZ 2019
ISSN 1426-6547

HANNA CZAJKOWSKA-KROCZEWSKA
– GRAFICZKA, MALARKA, ILUSTRATORKA
ANALIZA TWÓRCZOŚCI NA PRZYKŁADZIE ILUSTRACJI
DO KSIĄŻEK ASTRID LINDGREN

Celem artykułu jest przypomnienie sylwetki Hanny Czajkowskiej, której zawdzięczamy ponad sto zilustrowanych książek dla dzieci¹. Urodziła się 22 VII 1917 r. w Warszawie. Dzieciństwo spędziła w Kaliszu. Była córką Adolfa Benona Czajkowskiego (1886-1940)², kaliskiego lekarza rentgenologa zamordowanego w Katyniu i Janiny z d. Staweno (1886-1956). Miała dwóch młodszych braci: Zbigniewa, który zginął w Powstaniu Warszawskim i Sławomira, który służył jako lotnik. Po II wojnie światowej rodzina nie miała z nim kontaktu. Prawdopodobnie zginął latając nad Atlantykiem. Obaj byli absolwentami z 1936 i 1937 r. I Liceum Ogólnokształcącego im. Asnyka w Kaliszu. Hanna ukończyła kaliskie Gimnazjum im. Anny Jagiellonki w 1938 r. w klasie matematyczno-przyrodniczej³, gdzie jej pierwszym nauczycielem rysunku był Zygmunt Karolak⁴.

¹ Por.: Agata Walczak-Niewiadomska, „Czajkowska-Kroczevska Hanna”, w: *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement IV*, pod red. Magdaleny Rzadkowolskiej (Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2016), 43.

² Kpt. rez. Adolf Benon Czajkowski, s. Jana i Józefy z Wastkowskich, ur. 16 VI 1886 r. w Piotrkowie Trybunalskim. Dr med., absolwent UJK (1911). Uczestnik wojny 1920, lekarz obozu dla internowanych w Kaliszu. Kpt. ze starsz. 1 VI 1919 r., przydzielony do 7 szpitala okręgowego. Rentgenolog, miał własną pracownię najpierw w Warszawie, następnie w Kaliszu. Początkowo w obozie w Ostaszkwie. *Ogrody wspomnień* [online] <https://www.ogrodywspomnien.pl/index/showd/3179> [dostęp: 21 grudnia 2019].

³ Por. *Szkoła dwojga imion: dzieje Gimnazjum i Liceum Anny Jagiellonki i Mikołaja Kopernika w Kaliszu: praca zbiorowa*, pod red. Krzysztofa Walczaka. Wyd. 2 zm. i uzup. (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2018).

⁴ Zygmunt Karolak (ur. 1905 r. w Kościelcu koło Kalisza, zm. 2 VIII 1999 r. w Sopocie – polski malarz, grafik, profesor Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku (od 1996 r. nazwa uczelni: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku). W latach 1925-1930 studiował malarstwo w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie w pracowni Wojciecha Weissa. Nauczyciel rysunku w gimnazjum w Kaliszu w latach 1932-1939. Od roku 1950 pracował w gdańskiej PWSSP. W latach 1953-1975 był kierownikiem Katedry Grafiki Artystycznej, a w latach 1953-1954 dziekanem Wydziału Malarstwa.

Studia w warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych rozpoczęła w roku 1939, pracując pod kierunkiem m.in. Tadeusza Pruszkowskiego (malarstwo) i promotora powojennej ilustracji dla dzieci i młodzieży Jana Marcina Szancera (grafika), pod kierunkiem którego zrobiła dyplom tuż po wojnie. Jeszcze przed uzyskaniem dyplomu nawiązała współpracę z wydawnictwami specjalizującymi się w ilustracji książek dla dzieci i tej sztuce pozostała wierna przez całe życie. W 1949 r. została przyjęta do Związku Polskich Artystów Plastyków⁵.

Czajkowska mieszkała i pracowała w małej kawalerce, a dwóch pokoi, z których jeden stał się jej pracownią, doczekała się dopiero u schyłku życia. Jedną z najbliższych jej osób stał się Sławomir Zagórski⁶, była kuzynką jego mamy. Dziennikarz po latach wspominał:

Nie miała własnych dzieci, to ja byłem jej pupilem. Rozpuszczała mnie, opiekowała się mną, podtykała mi pieniądze, dostawałem od niej zawsze najpiękniejsze prezenty. Mieszkaliśmy blisko siebie, dzieliło nas pół kilometra. Bardzo często się odwiedzaliśmy. Była piękną, wysoką, wysportowaną kobietą. Świetnie jeździła na nartach, to ona nauczyła mnie tego sportu, miała do mnie cierpliwość. Doskonale gotowała, często zapraszała mnie na obiad, zawsze dbała o detale, serwetki, elegancką zastawę, to były niezwykle przyjemne wizyty⁷.

Artystka ilustrowała książki dla dzieci z wyjątkowym wyczuciem ich oczekiwań i możliwości odbioru. Tworząc szatę graficzną do książek Astrid Lindgren, Czajkowska posługiwała się niekolorowanymi ilustracjami wykonanymi czarną kreską. Ilustrowała również m.in. *Bajkę o rybaku i złotej rybce* Aleksandra Puszkina (1949) czy *Zajączka z rozbitego lusterka* Heleny Bechlerowej (1961). Wspólnie z Witoldem Popławskim odpowiadała także za szatę graficzną *Pierwszej czytanki* Ireny Słońskiej (1960). Przez długie lata współpracowała z redakcją czasopisma dla dzieci „Miś”.

W momencie ilustrowania pierwszego wydania *Emila ze Smalandii* (1971) Czajkowska nosiła dwuczłonowe nazwisko Czajkowska-Kroczevska. Posługiwała się nim przez pewien czas, ale po krótkim i bezdzietnym małżeństwie postanowiła powrócić do nazwiska panieńskiego. Niechętnie mówiła o tym etapie swojego życia. W kolejnych ilustrowanych przez nią książkach figuruje już tylko nazwisko Czajkowska.

⁵ Maciej M. Kozłowski, *Kaliskie Przypomnienia. 2. Hanna Czajkowska-Kroczevska* (Kalisz: Towarzystwo Miłośników Kalisza, 1988).

⁶ Sławomir Zagórski, polski dziennikarz naukowy, absolwent Wydziału Biologii Uniwersytetu Warszawskiego, doktor nauk przyrodniczych (1984) specjalizujący się w biomedycynie i genetyce.

⁷ Cyt. za: „Hanna Czajkowska, Tęsknota za kolorem”, w: Barbara Gawryluk, *Ilustratorki, ilustratorzy. Motylki z okładki i smoki bez wąsów* (Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2019), 30. (Przyp. red.)

Wizualny obraz *Dzieci z Bullerbyn* w wykonaniu Hanny Czajkowskiej został entuzjastycznie przyjęty przez krytykę. Barbara Tylicka pisała, że książka zaskakuje odbiorcę opracowaniem graficznym, a rysunki Czajkowskiej „pogłębiają przekonanie młodego czytelnika o autentyczności relacji małej dziewczynki” – narratorki⁸.

Mimo, że tworzyła wizerunek Szwecji, a przede wszystkim szwedzkiej wsi w polskich wersjach i przekładach Lindgren, nie możemy z pewnością ustalić, w jakim stopniu Hanna Czajkowska obeznana była ze szwedzką tradycją i szwedzkim kodem kulturowym. Wiadomo, że nie odwiedziła ona kraju, który miała ilustrować. Dopiero jesienią swojego życia, w latach 70. po raz pierwszy udała się na wycieczkę do jednego z krajów skandynawskich, Norwegii⁹. Należy więc przypuszczać, że wizualny obraz Szwecji był jej nieznamy.

W interpretacji szwedzkiej architektury prezentowanej przez Czajkowską wyłania się wpływ rodzimej kultury na formę ilustracji. Drewniane chałupy i budynki gospodarcze o stromych dachach pokrytych strzechą ze słomy lub trzciny, o ścianach z drewnianych belek, niekiedy na podmurówce z kamieni w *Dzieciach z Bullerbyn* oraz *Emilu ze Smalandii* wskazują na inspirację architekturą podhalańską.

Artystka wiele czasu spędzała w górach, szczególnie w Zakopanem, gdzie chętnie pracowała twórczo¹⁰. Inspirowana rodzimą tradycją okolic, które były jej bliskie, skłaniała się w kierunku polonizacji szwedzkich elementów architektonicznych w ilustracjach. Zrozumiałym jest fakt czerpania inspiracji ze źródeł i desygnatów, które są znane i bliskie grafikowi. Z powodu nieznamości wizerunku wsi szwedzkiej, wszelkie denotacje i konotacje związane z jej wyglądem miały swe źródło w bliskich ilustratorce okolicach. Dobrze znany punkt odniesienia i natchnienia stanowił wizerunek polskiej wsi podhalańskiej. Poza tym w czasie, kiedy Czajkowska zaczęła tworzyć szatę graficzną utworów Lindgren, twórcze korzystanie z tradycji i rodzimego folkloru inspirowało wielu polskich grafików¹¹.

Ludowość, szczególnie podhalańska, spełniała rolę szeroko pojmowanej ludowości reprezentującej całą Polskę. Fascynacja Czajkowskiej okolicami

⁸ Barbara Tylicka, „Pamiętnik ośmioletniej dziewczynki”, *Nowe Książki* 12 (1957): 721-722.

⁹ Rozmowa telefoniczna ze Sławomirem Zagórskim, siostrzeńcem Hanny Czajkowskiej, 10 kwietnia 2008.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Barbara Tylicka, *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2002), 159; Michał Bylina, „Czy można mówić o polskiej szkole ilustracji”, w: *Nasza Księgarnia – 40 lat działalności dla dziecka i szkoły* (Warszawa: Nasza Księgarnia, 1961), 89-93; Katarzyna Iwanicka, „Książka i ilustracja”, w: *Almanach polskiej kultury dziecięcej = Almanach zur polnischen Kinderkultur* (Hamburg: Katholische Akademie, 1996), 204-206.

Podhala, a jednocześnie panująca moda na podhalańską ludowość, utworzyła ilustratorce drogę do obrazowania szwedzkiej wsi poprzez architekturę podhalańską i niekiedy także podhalański strój ludowy.

Architektura podhalańska symbolizowała wyższy status niż chłopska architektura spoza Podhala¹². Zilustrowanie folkloru, mającego wysoki status, pomogło Czajkowskiej uniknąć ukazania w przekładzie obrazu kultury o niższym statusie. Folkloryzacja przy sięganiu do sztuki i kultury Podhala wykorzystywana była w polskiej literaturze dla dzieci w wyniku niechęci do portretowania wsi, której symbolem była polska chałupa chłopska. Jeśli już przedstawiano wieś, robiono to przez pryzmat folkloru i to folkloru, który cieszył się w rodzimej kulturze przekładu wysoką pozycją¹³.

Artystka zmarła 1 II 1991 r. Swoje prace prezentowała na licznych wystawach w kraju i za granicą. W 1960 r. odwiedziła rodzinne miasto Kalisz, uczestniczyła w zbiorowej wystawie plastyków-kaliszan towarzyszącej jubileuszowi 1800-lecia miasta. Za swą działalność artystyczną uhonorowana została m.in. Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1977), Medalem Pamiątkowym „Twórcom Przyjaciołom Dziecięcej Książki” wybitym z okazji 60-lecia „Naszej Księgarni” (1981), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1987)¹⁴.

BIBLIOGRAFIA

Bylina, Michał. 1961. „Czy można mówić o polskiej szkole ilustracji”. W: *Nasza Księgarnia – 40 lat działalności dla dziecka i szkoły*, 89-93. Warszawa: Nasza Księgarnia.

Gawryluk, Barbara. 2019. *Ilustratorki, ilustratorzy. Motylki z okładki i smoki bez wąsów*. Warszawa: Wydawnictwo Marginesy.

Iwanicka, Katarzyna. 1996. „Książka i ilustracja”, w: *Almanach polskiej kultury dziecięcej = Almanach zur polnischen Kinderkultur*, 204-206. Hamburg: Katholische Akademie.

Kozłowski, Maciej M. 1988. *Kaliskie Przypomnienia. 2. Hanna Czajkowska-Kroczevska*. Kalisz: Towarzystwo Miłośników Kalisza.

Skrobiszewska, Halina. 1973. *Literatura i wychowanie. O literaturze dla starszych dzieci i młodzieży*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Tylicka, Barbara. „Pamiętnik ośmioletniej dziewczynki”, *Nowe Książki* 12 (1957): 721-722.

Tylicka, Barbara. 2002. *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Walczak, Krzysztof (red.). 2018. *Szkoła dwojga imion : dzieje Gimnazjum i Liceum*

¹² Elementy kultury podhalańskiej przenikały nie tylko do architektury ogólnopolskiej, ale również do twórczości polskich kompozytorów (Mieczysław Karłowicz, Karol Szymanowski), pisarzy i poetów (Jan Kasprówicz, Stanisław Wyspiański).

¹³ Halina Skrobiszewska, *Literatura i wychowanie. O literaturze dla starszych dzieci i młodzieży* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1973), 153.

¹⁴ Kozłowski, *Kaliskie. Przypomnienia...*

Anny Jagiellonki i Mikołaja Kopernika w Kaliszu : praca zbiorowa. Wyd. 2 zm. i uzup. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Walczak-Niewiadomska, Agata. 2016. „Czajkowska-Kroczevska Hanna”. W: *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement IV*, pod red. Magdaleny Rzakowolskiej, 43. Warszawa: Wydawnictwo SBP.

HANNA CZAJKOWSKA-KROCZEWSKA – GRAFICZKA, MALARKA, ILUSTRATORKA. ANALIZA TWÓRCZOŚCI NA PRZYKŁADZIE ILUSTRACJI DO KSIĄŻEK ASTRID LINDGREN

SŁOWA KLUCZOWE

Hanna Czajkowska, ilustracja książkowa, Astrid Lindgren, Kalisz

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przypomnienie sylwetki Hanny Czajkowskiej i jej twórczości. Wychowana w Kaliszu, jest przykładem kobiety niezależnej, nietuzinkowej artystki. Zawdzięczamy jej ponad sto zilustrowanych książek dla dzieci i młodzieży, z których wiele przetłumaczonych na języki obce ukazało się także w różnych wydawnictwach zagranicznych. W kraju współpracowała przede wszystkim z Instytutem Wydawniczym „Nasza Księgarnia”, Państwowymi Zakładami Wydawnictw Szkolnych, Wydawnictwem Poznańskim, a także z redakcją czasopisma dla dzieci „Miś”. Autorka szczególnie skupiła się na analizie szaty graficznej tworzonej przez Czajkowską do książek Astrid Lindgren.

HANNACZAJKOWSKA-KROCZEWSKA-GRAPHIC, PAINTER, ILLUSTRATOR. ANALYSIS OF WORK ON THE EXAMPLE OF ILLUSTRATIONS FOR ASTRID LINDGREN BOOKS

KEYWORDS

Hanna Czajkowska, book illustration, Astrid Lindgren, Kalisz

ABSTRACT

The purpose of the article is to recall Hanna Czajkowska's profile and her work. Raised in Kalisz, she is an example of an independent and extraordinary artist. Due to her we have over one hundred illustrated books for children and youth, many of which have been translated into foreign languages and have also been published in various foreign publications. In Poland, she cooperated primarily with the „Nasza Księgarnia” Publishing Institute, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, and Poznańskie Publishing House, as well as with the editorial board of the children's magazine „Miś”. The author particularly focused on the analysis of the graphic design created by Tchaikovsky for the books of Astrid Lindgren.